

A magyarországi török háborúk erkölcsi kérdései az egykorú cseh irodalomban

Kovács Eszter

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar — PhD, habil., óraadó;
Országos Széchényi Könyvtár — tudományos kutató*

A Magyarországon dúló török háborúk katonai és gazdasági hatásai Csehországot is érintették, a hadviselésből az ottani lakosoknak is részt kellett vállalniuk. Éppen ezért a harci események élénken foglalkoztatták a közvéleményt. A török háborúkról szóló nyomtatványok jelentős része kortárs beszámoló, tudósítás, más részük történeti munka, de szép számmal vannak olyan művek is, amelyek a háború kapcsán felmerülő erkölcsi kérdésekre keresik a választ. Miért történik mindez? Isten büntetése vagy csupán próbatétel? A behódolás és a türelemmel viselt szenvedés a helyes magatartás, vagy szabad harcolni ellenük? Kötelezhetők-e a keresztények, hogy a harcokban részt vegyenek, vagy azokat anyagilag támogassák? A 15. századtól cseh nyelven is rendelkezésre álltak útirajzok, néprajzi beszámolók a törökökről, ezek azonban még nem kifejezetten radikális hangvételűek, sőt arra is van példa, hogy a törököket vallásosságuk vagy összetartásuk miatt pozitív példaként állítják a keresztények elé.¹

Buda elfoglalása azonban gyökeres fordulatot eredményezett. A korábban némi romantikával ábrázolt egzotikus nép helyett a török közeli, fenyegető ellenség lett. A törökökről szóló művek központi gondolata ettől kezdve a védekezés és a szabadulás lehetősége volt. Buda elfoglalását egy cseh nyelvű röpirat elsősorban Szapolyai törökökkel kötött szövetségével magyarázta, és azt a tanulságot vonta le, hogy a törökökben nem lehet megbízni, ezért nem egyezkedni kell velük, hanem összefogással legyőzni őket.

„Hanem leginkább azért [kellett kiadni ezt a füzetecskét] hogy mindenki megtudja, hogy a török zsarnok sem hitet, sem ígéretet, amely ígéretet azoknak tett, akiknek a segítségére jött, nem tart meg. Amit most már Magyarország sajnos jól tud. És látják, hogy milyen vendéget hívtak be a törökökkel a házukba, országukba. És hogy milyen súlyos károkat okoztak, nemcsak saját maguknak, hanem minden környező országnak és az egész német népnek azzal, hogy csehek, morvák, osztrákok és más népek ellen a törököktől kértek segítséget.”²

¹ Kovács 2017: 13; Kovács 2023: 10.

² Nowiny nowee 1542. A₂a. Kovács Eszter fordítása: Kovács 2023: 12.

Az eseményre leggyorsabban reagáló teológus, az utraquista Bartoloměj Dvorský³ *Proti Alchoranu...* [A Korán ellen...] című művének első részében az iszlám vallással polemizál, erős kritikával illeti, és figyelmezteti olvasóit, hogy erősítsék meg magukat hitükben, nehogy félelemből vagy becsvágyból, hitüket elhagyva a törökök közé álljanak.⁴ A második rész megoldási javaslatokat tartalmaz, kitérve az itt felmerülő erkölcsi kérdésekre is. Mindenekelőtt leszögezi, hogy ez az egész keresztény világ közös problémája, vagyis közösen kell rá megoldást találni, és az Egyház feladata ezt a szövetséget összehozni és irányítani. Mivel itt önvédelemről van szó, fel sem merül, hogy erkölcsileg megkérdőjelezhető lenne a törökök elleni harc jogosága. A Bibliából a Makkabeusok példájával bizonyítja, hogy a hit védelmében viselt háborúban Isten támogatta választott népét:

„Ezért, bár nincs semmi, ami kedvesebb lenne a békénél, az ilyen és efféle harcnál semmi sincs igazságosabb, amelyet a hazánk, az emberek, vallásunk, hitünk és az Isten törvényeinek védelméért vívunk. A *Makkabeusok* könyvében írva van, hogy ama kegyetlen király, Antiochosz parancsot adott, hogy minden zsidó, elhagyva törvényét és vallását, a bálványokat imádjá, ezért sokan félelemből elhagyták az Úr törvényét, és bálványoknak áldoztak.⁵ Ezt látva egy állhatatos férfi, Matatiás igen felháborodott, szívből szánakozva a nagy gyalázaton és sérelmen, amelyet Isten ellen elkövettek, és ezt válaszolta: »Ha a király hatalma alá tartozó minden nép hallgat is rá, s mindenki elhagyja is atyái hitét, és eleget tesz is utasításainak, én, a fiaim és a testvéreim atyáink szövetségéhez hűen fogunk élni.«⁶ Ezzel harcba szálltak Isten törvényéért és az emberekéért. Az Úristen velük volt, így, bár kevesen voltak, a nagy létszámfölényben lévő ellenség felett gyakran nagy győzelmet arattak a mindenható Isten engedelmeiből. Azt mondták, »inkább elesünk a harcban, semmint tétlenül nézzük népünk és szentélyünk vesztét.«⁷ Valamint azt: »De mi harcba szállunk életünkért és törvényünkért. (Isten) maga fogja őket a szemünk láttára megsemmisíteni.«⁸ Máskor Matatiás egyik fia ezt mondta a népnek: »Ti tudjátok, hogyan harcolok én, a testvéreim és apám egész családja a törvényért, a Szentélyért, a hűséges zsidókért, akik kitarottak az Úr törvénye mellett.«⁹ Szent és igazságos dolog tehát nekünk, keresztényeknek is harcolni a pogány és káromló törökök ellen, hogy megőrizzük vallásunkat, az Anyaszentegyház hitét.”¹⁰

³ Bartoloměj Dvorský Dvůr Královéban született, 1522-ben Prágában bakkalaureátus fokozatot szerzett, és pappá szentelték az utraquista egyházban. 1538-ban a közép-csehországi Mnichovicében, 1542-ben Kouřimban volt lelkipásztor. Nyomtatásban csak idézett iszlámpolemikája jelent meg, de ismert néhány kéziratban latin nyelvű műve is: *Quadragesimale super lectiones utriusque Testamenti, Aureum centiloquium de divinissimo Eucharistiae sacramento, Aureum centiloquium de beatissima passione ac morte unigeniti filii Dei Jesu Christi, De sacrificii oblatione libri duo adversus Pighardos*. TUMPACH—PODLAHA—KOTRBA 1912: 646; PUMPRLA 2010 294–295; KAŇÁK 1957: 248–256.

⁴ Dvorský 1542. Magyar fordításban részletek olvashatók belőle: KOVÁCS 2017: 75–113.

⁵ 1Mak 1,10–15.

⁶ 1Mak 2,19–20.

⁷ 1Mak 3,59.

⁸ 1Mak 3,21–22.

⁹ 1Mak 13,3.

¹⁰ KOVÁCS 2017: 100–101.

Šimon Partlic z Špicberku¹¹ morva protestáns teológus és természettudós kritikus történelmi pillanatban, 1619-ben jelentette meg *Flagellum Dei: Bič, aneb metla Boží*... [Flagellum Dei, azaz Isten korbácsa vagy ostora] című könyvét, amelynek témája a háború és mindaz a rossz, amely belőle következik (éhség, szegénység, drágaság, járványok stb.). A rendi felkelést követő cseh szabadságharc idején kereste a választ arra, létezhet-e igazságos háború, és a keresztény embernek szabad-e fegyvert ragadnia. Elmékedésében ő is arra jutott, hogy az igazságos háború az embereket és a vallást védi. Meglátása szerint Európa és Csehország vezetőit is felelősség terheli azért, hogy a törökök ilyen nagy sikereket értek el, hiszen a Habsburgok és szövetségeseik a törökök ellen fordítható hadakat a csehek ellen gyűjtik, a rendek pedig a törökökkel keresnek szövetséget. A megoldás a belháború lezárása, és a törökök elleni közös felépítés lenne, egész Európa védelmében:

„Indítson meg benneteket, ó, birodalmi hercegek, extrema necessitas, sürgető szükség, amely a bezárkózott elmét felragyogtatja és a hitványból vitézt csinál: hogy ez nemcsak másokat, hanem titeket és jobbágyaitokat is érint. Nemcsak a magyarokat, morvákat és osztrákokat fenyegeti a törökveszély, hanem az egész kereszténységet. [...] ezért, ó, keresztények, azt a szándékot és azt a hadsereget, amelyet ránk és minden környező ország romlására gyűjtöttetek, fordítsátok a törökök ellen, tanítsátok móresre ezeket a veszett kutyákat, akik olyan régóta rombolják Európát, káromolják Isten fiát. Mert a mostani megosztottságunk nekik kitárt kapu. Ahogy 1453-ban, amikor a római és a [konstanti] nápolyi püspök az elsősegről vitatkozott, Mohamed elfoglalta Konstantinápolyt,¹² és már lassan Magyarországra és ezekbe az országokba [Csehország, Ausztria, Morvaország stb.] is benyomult. És ha Magyarország megadja magát — amitől Isten mentsen meg minket —, bármerre szabadon járhat, fosztogathat, rombolhat. A világ három része már régen megadta magát, vigyázzatok, hogy a nyugatit ne foglalják el seregeik: és ha hiszünk a jóslatnak, a török, a Góg és Magóg az egész földön elterjed, amely jóslat ezekre az évekre könnyen vonatkoztatható, és majd Izrael hegyein fognak elbukni, és a keresztények legyőzik őket. Ezért, ó, fejedelmek, emlékezve őseitek vitézségére, bátran támadjatok a törökökre, akik veletek sem erőben, sem jámborságban nem egyenlők.”¹³

¹¹ Partlic (Partlicius) z Špicberku, Simeon (1590 — 1650 után) morva protestáns teológus, csillagász, naptárszerkesztő. Feltehetően 1590 körül született Třeštben, utraquista jobbágycsalád gyermekeként. Zikmund Matěj Vencelík támogatásával a görlitzi evangélikus gimnáziumban, majd 1610-től a prágai akadémián tanult, ahol 1614-ben magiszteri fokozatot szerzett. Előbb a prágai Szent Henrik-iskolát vezette, majd Fridrich Kolonna z Felsu fiának nevelője lett. A családdal bejárta Németországot, az 1618-as felkelés idején is Szászországban tartózkodott. Ekkor hazatért, 1619 áprilisától egy éven át a Hradec Králové-i iskolát vezette. A felkelésben betöltött szerepe tisztázatlan, mindenesetre ekkor kapta (feltehetően Pfalzi Frigyesről) nemesi előnevét. *Flagellum Dei* című művének előszava szerint 1620-ban Prágában tartózkodott, de ugyanebben az évben már a bázeli egyetem hallgatói között szerepel. 1621-ben Bázelen orvosi doktorátust szerzett. A fehérhegyi csata után már nem tért vissza Csehországba. Németországban, Hollandiában és egy kis ideig Angliában élt. Rostockban, majd Brémában, Erfurtban és Leidenben is járt egyetemre. 1627-ben Londonba költözött, és Pfalzi Frigyes fiának nevelője lett. Az 1630–1640-es években számos cseh nyelvű kalendáriumot adott ki Csehországban, Magyarországon és más országokban is. Halálának pontos helye és dátuma ismeretlen, 1650-ben még kiadott egy naptárprognosztikont (RMNy 2348). URBÁNEK 2008: 34–42; PUMPRLA 2010: 822–823.

¹² Ugyanezt a történelmi eseményt, ugyanebben a kontextusban mutatja be Václav Budovec az *Antialkoránban*. Kovács 2017: 211–212.

¹³ Partlicius 1620: A₅b-A₆a; Kovács 2023: 104.

A háború önvédelmi jellegét hangsúlyozta Jan Tomáš Pešina¹⁴ katolikus pap, prágai metropolita is *Ucalegon Germaniae...* című művében, amelyet 1663-ban jelentetett meg, abban az időben, mikor a török portyák elérték Morvaországot is, és mikor Zrínyi Miklós hadi vállalkozása bizonyította, hogy a törökök megállíthatók lennének. Pešina Dvorskýhoz hasonlóan összeurópai fellépést sürgetett, amihez véleménye szerint a törökök ázsiai ellenségei is csatlakoznának. Érve ugyanaz volt, vagyis hogy ez a háború a kereszténység és Európa védelmében folyik, és az önvédelemhez való jogot a történelem folyamán senki sem vonta kétségbe. Ő a Makka-beusok mellett más bibliai (Mózes, Józsué, Dávid, Saul) és történelmi példákat is hozott, vagyis az ősök példája is azt tanítja, hogy az önvédelem jog, a hit védelme pedig kötelesség, akár fegyveres harcok árán is.

Az önvédelem mellett egy másik fontos érv volt a törökök elleni harcban, hogy ez a háború nem más, mint a jó és az rossz összecsapása, amely már előjátéka a végidők harcainak, ahol Isten választottjai harcolnak majd az Antikrisztus követőivel, akik végül alulmaradnak egy végső nagy csatában. Ez a gondolat nem jelent újdonságot, a huszita irodalomban is gyakran jelennek meg a csehek mint „választottak”, „szentek” vagy „Isten katonái”, akik a hit tisztaságát védik, és a gonosz, antikrisztusi erők ellen harcolnak. Ezt a szemléletet képviseli a 16. század török harcaival kapcsolatban Václav Budovec z Budova csehtestvér nemes, aki egyike volt a rendi felkelés 1621-ben kivégzett vezetőinek.¹⁵ *Antialkorán* című könyvében erős kritikával illette a törököket és az iszlám vallást, amelyet jól ismert, diplomáciai szolgálatban több évet töltött Konstantinápolyban, ahol rendszeresen részt vett törökökkel és áttért keresztényekkel folytatott hitvitákban. Az ő szemében a törökök nem pusztán külpolitikai ellenségek, ők a hamis próféta (Mohamed) által megtévesztett Góg és Magóg népe, amely Isten népe (a Szentháromságban hívő keresztények) ellen támad, de eleve bukásra van ítélve. Az iszlám vallás be-

¹⁴ Jan Tomáš Pešina 1629-ben született Počátkyban jómódú jobbágycsalád fiaként. A Jindřichův Hradec-i jezsuita gimnáziumban tanult, felsőfokú tanulmányait Prágában végezte. 1654. május 4-én pappá szentelték, és Kostelec nad Orlicí faluba került káplánnak. Hamarosan esperes lett, 1657-től a litomyšli káptalan tagja. Ebben az évben nemesi rangot és címet kapott, és a „z Čechorodu” beszédes nemesi melléknevet vette fel, amely annyit jelent: a cseh népből való. 1663-tól tiszteletbeli tagja lett a litoměřicei és a prágai káptalannak is. 1666-ban Prágába került, a Szent Vítus káptalan tagja lett, és császári tanácsosi címet kapott. Nevéhez fűződik a pálos rend csehországi letelepítése is, akik számára saját birtokán, Obořištěben alapított kolostort. 1680. augusztus 3-án Prágában a pestisjárvány áldozata lett. KUČERA – RAK 1983: 147–156; HANKO B. – HEÉ 2003: 146; Kovács 2023: 126–133; Kovács 2010: 18–33. Fontosabb művei: *Prodromus Moravographiae, to gest předchůdce Morawopisu...* Litomyšl, 1663; *Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae Hungaria Flamma Belli Turcici ardens*. Pragae, 1663; *Phosphorus septicornis...* Pragae, 1673; *Mars Moravicus. Sive bella horrida et cruenta, seditiones, tumultus, praelia, turbae... quae Moravia hactenus passa fuit...* Pragae, 1677.

¹⁵ Václav Budovec 1551. augusztus 28-án született Červené Janovicében csehtestvér nemesi családban. 1565-től külföldön tanult, többek között a wittenbergi egyetemen (1569–1571), majd Genfben, Itáliába, Franciaországba, Dániába, végül Londonba utazott tanulmányútra. Londonból 1577-ben tért haza. Ugyanez év őszén Joachim Zinzendorf császári követ kíséretében Konstantinápolyba utazott, ahol megismerte a muszlim vallást, és el-sajátította az arab és a török nyelv alapjait. 1584-ben visszatért Prágába, 1586-ban feleségül vette Anna Vartenberkát, majd nem sokkal később megszülettek gyermekei: 1587-ben fia, Adam, és 1591-ben lánya, Magdalena. 1593-ban már elkészült az *Antialkorán* első változata, kiadásra ekkor még engedély hiányában nem került sor. A rendi felkelésben vezető szerepet vállalt, tanácsadóként segítette a rendeket. A fehérhegyi vereség után visszautasította a menekülés lehetőségét, a felkelésben való részvétele miatt elítélték, és 1621. június 21-én az Óvárosi téren 26 társával együtt kivégezték. PUMPRLA 2010: 158–159; Budovec 1989: 9–40; REJCHRTOVÁ 1989: 7–30; Kovács 2017: 25–71; Kovács 2023: 55–91. Fontosabb művei: *Anti-Alkorán. To gest mocnj a nepremoženj důwodowe toho, že Alkorán turecky z dábľa possel, a to půwodem aryanů s wědomym proti Duchu Swatemu rauhanjm...* w Starem Městě Pražském, 1614; *Circulus horologi lunaris et solaris, hoc est, brevissima synopsis...* Hanoviae, 1616; *Krátkej spis o zlatém budoucím a již năstavajícím věku*, kézirat; *Kšaft duchovní*, kézirat.

mutatása és éles kigúnyolása mellett művének fő vonulata, hogy az Antikrisztusra vonatkozó próféciák a törökökben beteljesedtek. Budovec szerint a törökök ellen harcolóknak nem szabad elfelejteni, hogy a „választottak seregeihez” tartoznak, erkölcsileg tisztának kell maradniuk, a hitet meg kell őrizniük, és kitartó harcosoknak kell lenniük a törökök ellen a csatatéren és a hitvitákon egyaránt. Az állhatatos lelki és fegyveres harccal lehet készülni a végső nagy összecsapásra, ahol Krisztus maga vezeti győzelemre övéit. Budovecnél tehát a háborúban való részvétel erkölcsileg nemcsak igazolható, de egyenesen kötelesség is.¹⁶

Bár a legtöbb szerző nem vonja kétségbe a törökök ellen viselt harcok jogosságát, sőt lelkes részvételre és anyagi áldozathozatalra buzdít, vannak ellentétes hangok is. Az ilyen jellegű művek ritkábbak, hiszen Csehországban is szigorúan büntették a törökbarátság legkisebb megnyilvánulásait is.¹⁷ Az ellenérvek három nagyobb csoportba oszthatók. 1. A török Isten büntetése, a büntetést pedig el kell fogadni Isten kezéből bűneinkért, ha bocsánatot akarunk nyerni. 2. A keresztény embernek szeretettel kell fordulnia felebarátai felé, ezért a törökök legyőzése helyett megtérítésükön kellene fáradozni. 3. A török háború Magyarország és a balkáni államok ügye, Csehországnak nem érdeke a törökök elleni harcra fordítani anyagi és katonai erejét.

Az első érv: Ha a török Isten büntetése, akkor el kell fogadni, amit Isten ránk mér, nem szabad ellene harcolni, mert az olyan, mintha Isten ellen harcolnánk, bűnös és felesleges is, hiszen a győzelmet egyedül Isten adhatja meg. A helyes emberi magatartás a bűnbánattartás, megtérés és a szenvedés türelmes elviselése, amíg Isten meg nem bocsát. Akkor magától megszűnik a büntetés. Ez a gondolat Luther Márton egyik korai művéből ered, de később Bécs 1529-es ostroma után Luther véleménye is megváltozott. Felismerte a veszélyt, innentől ő is úgy gondolta, hogy védekezni kell a támadások ellen, sőt ezek a harcok már Krisztus és az Antikrisztus népe közti végső összecsapás előzményeinek tekinthetők.¹⁸ Katolikus hitvédelmi művekben ennek ellenére visszatérő vád Luther ellen, hogy ellenezte a törökök elleni katonai fellépést.¹⁹

Cseh nyelven egy 1565-ben Nürnbergben megjelent katolikusellenes röpiratban olvashatjuk részletesen kifejtve ezt az érvet.²⁰ A kiadvány (*Obaudwauch Antykrystůw, Konstantynopolitanského a Ržjmského, totiž Machométa a Papeže gednohlasné a gednostegné Včenij*) a huszita és a nyugati reformációs hagyományokat egyesítve igyekszik bizonyítani az Antikrisztus kettős voltát, amely a pápaság és Mohamed, közben párhuzamba állítja a katolikus és a muszlim vallást, és amellett érvel, hogy a két vallás nagyon hasonló, ugyanakkor Krisztus tanításától távol állnak.²¹ A könyv végén Lutherre hivatkozva ezt állítja:

„Majd az Úr maga fogja elvenni a törökök hatalmát és eltörölni királyságukat [...] ebből világosan megérthető, hogy azok az emberek, akiket most Magyarországra leküldünk, rosszabbak, mint maguk a törökök. Egyik török a másikat nem győzheti le. Ördögöt ördöggel nem lehet megtörni [...] De mivel már ezen jövendölések a törökökre vonatko-

¹⁶ Az *Antialkorán*ból részletek Kovács Eszter és Boros Attila fordításában itt olvashatók: Kovács 2017: 115–234.

¹⁷ RATAJ 2002: 230–231.

¹⁸ ŐZE 2012: 96–99.

¹⁹ Erről Pázmány Péter is írt: VARSÁNYI 2017: 175–177.

²⁰ A névtelen röpirat minden bizonnyal Andreas Musculus műve. RATAJ 2002: 346. TURCICA nr. 207.

²¹ Obaudwauch 1565; Knihopis 16358.

zóan beteljesültek, biztos, hogy egyre közelebb a végük, napról napra várható. Mivel az Isten fiának kell az égből eltörölnie zsarnokságukat, ebből világosan következik, hogy az ítélet napja az ajtó előtt áll. És ahogy velünk is végül ez fog történni, így nagy biztonságban vagyunk haragjuktól.”²²

Fontos kiemelni, hogy ez az írás Nürnbergben, vagyis nem Csehországban jelent meg. Cseh területen megjelent művekben csak cáfolandó tételként található meg ez az elképzelés. A csehországi kiadványok egyértelmű törökellenessége és az ellenük való harc melletti elkötelezettsége részben a cenzúrának, részben a Csehországban Buda elfoglalása után uralkodó félelemnek köszönhető. Ugyanakkor többen felhívják a figyelmet arra, hogy mivel a török a bűnökért való büntetés, szívből jövő megtérés hiányában az ellenük viselt háború csak felesleges öldöklés a győzelem minden reménye nélkül, sőt ez esetben jogtalan és erkölcstelen még kérni is, hogy Isten vonja vissza a büntetést, vagyis segítsen a harcokban. Erről Jan Mirotický így ír:

„Ilyen, amikor valaki azért imádkozik [megtérés nélkül], hogy Isten adjon győzelmet a törökök felett. Imádságának ez az értelme: Kérünk téged, Uram, hogy engedd meg nekünk, hogy részegeskedjünk és habzsoljunk, káromkodjunk, paráználkodjunk és becsapjunk másokat továbbra is, és más hasonló bűnöket kövessünk el. Vajon Isten megkönyörül az ilyen imádság miatt?”²³

A második érv, hogy a háború ellentétes a szeretetparanccsal, és inkább a törökök megtérítésére kellene törekedni, és nem a legyőzésükre. Már Bartoloměj Dvorský is említi a *Proti Alchoranub*-ban, hogy sokan a krisztusi szeretetparancs miatt ellenzik a törökök ellen viselt háborút. Erre azt válaszolja:

„Mert Isten parancsa, hogy az ember szeresse felebarátját, mint saját magát. Valóban betartja ezt a parancsolatot az, aki tudja, hogy keresztény testvéreit a törökök, tatárok és szaracénok meggyilkolják, fogságba ejtik, eladják, éhségtől, szomjúságtól, hidegtől, mezítelenségtől, ütésektől, börtöntől szenvednek, és nem tesz ellene semmit, nem harcol azért, hogy megmeneküljenek, kiszabaduljanak, miközben meglenne hozzá a vagyona és az emberei?”²⁴

A török megtérítése és szövetségesként való megnyerése főleg a fehérhegyi csata utáni protestáns irodalomban jelenik meg. A legyőzött és mindenükből kiforgatott cseh protestánsok a törökökben lehetséges szövetségest láttak. Ezzel kapcsolatban a legismertebbek Mikuláš Drábik jóslatai, amelyeket Jan Amos Komenský tett közzé saját műveiben.²⁵ A cáfolatok sokaságából látszik, hogy ez Csehországban elterjedt vélekedés lehetett. Tomáš Pešina *Ucalegon*-jában figyelmezteti a protestánsokat: hiába bíznak abban, hogy a törökök velük irgalmasok lesznek,

²² Obaudwauch 1565: L₃a-L₄b.

²³ Mirotický 1576: D₃b; Knihopis 2657.

²⁴ Magyar fordításban: KOVÁCS 2017: 101.

²⁵ LISY-WAGNER 2013: 103; KVACSALA 1889: 745–766; PÉTER 2006: 7–16; KOVÁCS 2023: 109–111.

vagy támogatják őket.²⁶ Šimon Lomnický z Budče, aki cseh fordításban, jegyzetekkel és kiegészítésekkel ellátva 1604-ben megjelentette II. Piusz pápának a török szultánhoz írt híres levelét, az előszóban megjegyzi, hogy már az a tény bizonyítja, hogy esélytelen a megtérítésük, hogy egy ilyen levél után a törökök még mindig nem keresztények.²⁷

A harmadik érv a török harcok ellen, hogy feleslegesek, Csehország számára nem járnak semmi haszonnal. Ezt kevésbé élesen, de egyértelműen kimondja Bohuslav Balbín, a korszak legnagyobb cseh történetírója *Epitome rerum bohemicarum...* című művében:

„Erről általában elmondható, hogy ami pénzt I. Ferdinánd, sőt Ulászló idejétől a mi korunkig a csehek Magyarországért az erődítmények megőrzésére, a háború költségeire gyűjtöttek és adtak, abból már egy királyságot is meg lehetett volna venni [...] És még hány ezer cseh halt meg Magyarországon a betegségek, a mostoha körülmények és főleg a törökök fegyverei által! Ugyanezt állítja [...] Daniel [Adam] z Veleslavína: »Sokan, igen művelt férfiak is manapság kétségbe vonják, hogy egész Magyarország ér-e annyit, mint amennyit eddig Csehország a törökök elleni védekezésre költött.«²⁸

Megjegyzendő, hogy Adam z Veleslavína ilyet soha nem mondott. A fenti idézet egyik műve előszavából való, és cáfolandó tételként közli ezt az állítást. A teljes idézet így hangzik:

„Ahogy nemrégiben is bölcs és hazaszerető emberek arról kezdtek vitatkozni, és a mai napig kétségeik vannak, hogy ér-e az egész Magyar Királyság annyit, amennyi pénzt a megvédésre a csehek kiadtak. De ebből az okból még inkább kell néznünk az egész keresztény világ védelmét (amelynek Magyarország erős fala, amely visszatartja a vérünket szomjazó törököket, hogy kardjukkal ne törjenek be hozzánk...), mint a károkat, amelyek alatt oly sok éve sorvadunk. Mert még mindig könnyebb a pénzt kifizetni, mint magunkra szabadítani a kegyetlen ellenséget, amely elveszi a pénzünket, más vagyonunkat, életünket, és azt, ami számunkra a legkedvesebb.”²⁹

Bohuslav Balbín jó barátja, Jan Tomáš Pešina *Ucalegon Germaniae...* című művében hosszú fejezeteken keresztül sorolja, hogy milyen veszélyt jelentenek a törökök Európára és Csehországra, mennyi kárt okoztak, és milyen sok gazdasági haszonnal is járna, ha sikerülne kiűzni őket Európából.

„Amint látjátok, nem kicsiny dolgokért folyik ez a háború, hanem a hazánkért, gyermekeinkért, barátainkért, a szabadságért, az életért, a hitért, a vallásért, a szent mártírokért, az apostolokért, a dicsőséges Istenanyáért, közbenjárónkért, Mennyei királyné asszo-

²⁶ Pešina 1663: 142–143.

²⁷ Pius, II. 1604; Knihopis 13886. BALÁZS 2016: 15–26; MENDEL–OSTŘANSKÝ–RATAJ 2007: 198–199. II. Piusz levelének magyar fordítását lásd BALÁZS–SZUROMI 2016: 131–191.

²⁸ Balbín 1677: 589–590; SZÖRÉNYI 1998: 20. Balbín életrajzát lásd KUČERA–RAK 1983: 71–106; KADLEC 1989: 244; KOVÁCS 2009: 74–77.

²⁹ Pius II. 1585: I₁a-b (Daniel Adam z Veleslavína bevezetője).

nyáért, Máriáért, Isten fiáért, Üdvözítőnkért, Megváltónkért, a Szentlélekért, az Örök Atyáért, a legszentebb Szentháromságért, amit a kegyetlen mohamedánok üldöznek.”³⁰

Pešina 1663-ban írta ezt a könyvét, mikor a török portyák már mindennaposok voltak Morvaországban, ugyanakkor Zrínyi sikerei reményt adtak legyőzésükre. Balbín nagy történeti munkája pedig 1677-ben jelent meg, mikor Csehország éppen nem volt közvetlen veszélyben.

A török tematika végigkíséri a korszak cseh irodalmát, és bár megjelennek a török veszélyt leértékelő vagy Csehországot nem érintő kérdésnek beállító vélemények is, ezek száma igen csekély. Ezzel szemben a törökellenes és a magyarországi harcokat támogató kiadványok sora a 17. század végéig évről évre gyarapszik. Ezeket tanulmányozva egyértelmű, hogy a cseh értelmiség többsége ezt a harcot Csehország ügyének és erkölcsi kötelességének is tekintette.

Felhasznált irodalom

KIADOTT FORRÁSOK

Balbín, Bohuslav

1677 *Epitome rerum bohemicarum...* Pragae.

Budovec z Budova, Václav

1989 REJCHRTOVÁ, Noemi (kiad.): *Antialkorán*. Prága.

Dvorský, Bartoloměj

1542 *Proti Alchoranu, totiž zákonu tureckemu a saracenskemu a falessnemu gijch naboženstwij... w Starem Miestie Pražskem*.

Knihopis

1925–2008 HORÁK, František et al. (szerk.): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*. Praha. online: www.knihopis.cz

Mirotický, Jan

1576 *O Začátku Panowánj Tureckého, a o gegijch zprawowánij a zachowávánij zřizelosti wogenské, Wytisštěna a dokonána gest tato knijha...* Holomaucy [Olomouc]: skrze Frydrycha Milichtalera.

Nowiny nowee

1542 *Nowiny nowee o Turku a o Budijnu...* Wytisstieno w Menssijm Miestie Pražskem.

Obaudwauch

1565 *Obaudwauch Antykrystůw, Konstantynopolitanského a Ržjmského, totiž Machométa a Papeže gednohlasné a gednostegné Včenij, Wijra, Religio a Náboženstwij proti Krystu Synu Boha žiwého*. Wytlačeno w... Normberce [Nürnberg].

³⁰ Pešina 1663: 161.

Partlicius, Šimon

1620 *Flagellum Dei. Bič aneb metla Božj, kterau Pán Bůh wssech časů swět pro weystupky trestati ráčil...* [Praha].

Pešina z Čechorodu, Jan Tomáš

1663 *Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae Hungaria Flamma Belli Turcici ardens.* Pragae.

Pius II

1585 *Kronyky dvě o založení Země České a prwnijch obywatelijch gegich...* Praze.

1604 *List poselacý k tureckému cýsaři, aneb traktát...* Wytisštěno w Starem Městě Pražskem.

RMNY

2000 HELTAI János et al. (szerk.): *Régi magyarországi nyomtatványok*, 3. Budapest: Akadémiai.

SZAKIRODALOM

BALÁZS József — SZUROMI Kristóf

2016 *Az európai iszlámkép Theodor Bibliander gyűjteményének tükrében.* Budapest: PPKE TTI.

BALÁZS József

2016 II. Pius pápa és Nicolaus Cusanus bíboros eltérő megítélése a török kérdésben. In BOJTOS Anita — NOVOTNIK Ádám (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok. Dolgozatok a 2012. november 10-én, Piliscsabán rendezett konferencia előadásaiból.* (Doktoriskolai Konferenciák 1.) Budapest—Piliscsaba: PPKE BTK, 15–26.

HANKÓ B. Ludmilla — HEÉ Veronika

2003 *A cseh irodalom története a kezdetektől napjainkig.* Budapest: Magyarországi Eszperantó Szövetség.

KADLEC, Jaroslav

1989 Bohuslav Balbín. In KADLEC, Jaroslav: *Bohemia Sancta, životopisy českých světců a přátel Božích.* Praha.

KAŇÁK, Miloslav

1957 Husitský předchůdce Budovcova Antialkoránu. *Náboženská revue* 28, 248–256.

KOVÁCS Eszter

2009 Történetírás és történetszemlélet a 17. századi cseh jezsuita irodalomban. *Egyház-történeti Szemle* 10/3, 70–82.

2010 Jan Tomáš Pešina z Čechorodu és Magyarország. In LÉNÁR Andor — LŐRINCZNÉ BENCZE Edit (szerk.): *Politika, egyház, mindennapok.* (Modern Minerva Könyvek.) Budapest: Heraldika, 18–33.

2017 *Iszlámismeret Csehországban a 16–17. század fordulóján.* Budapest: PPKE—OSZK.

2023 *A magyarországi törökveszély értelmezése az egykorú cseh irodalomban (1526–1633).* (Eszmetörténet.) Budapest: PIM Hankiss Ágnes Intézet.

KUČERA, Jan — RAK, Jiří

1983 *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*. Praha.

KVACSALA János

1889 Egy álpróféta a XVII. században. *Századok* 23/10, 745–766.

LISY-WAGNER, Laura

2013 *Islam, Christianity and the Making of Czech Identity 1453–1683*. London: Routledge.

MENDEL, Miloš — OSTŘANSKÝ, Bronislav — RATAJ, Tomáš

2007 *Islám v srdci Evropy. Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Praha: Academia.

ŐZE Sándor

2012 A mártíromság és a katonai hivatástudat a 16. századi Magyarországon. *Studia Literaria* 50/3–4, 96–111.

PÉTER Katalin

2006 Drabik Miklós, a lehotkai próféta. *Egyháztörténelmi Szemle* 7/2, 7–16.

PUMPRA, Václav

2010 *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16–18. století*. Praha: Filozofický ústav Akademie věd české republiky kabinet pro klasicistická studia.

RATAJ, Tomáš

2002 *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z Českých zemí*. Praha: Scriptorium.

REJCHRTOVÁ, Noemi

1989 Rytíř v Božském komedii. In Václav Budovec z Budova: *Antialkorán* [bevezető]. Prága.

SZÖRÉNYI László

1998 Balbinus és a magyarok. In BERKES Tamás (szerk.): *Bohemia et Hungaria. Tanulmányok a cseh—magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Budapest: Osiris, 17–23.

TUMPACH, Josef — PODLAHA, Antonín — KOTRBA, Václav

1912 *Český bohovědný slovník I*. Praha: Cyrilla-Methodějcká knihtiskárna a nekladatelství V. Kotrba.

URBÁNEK, Vladimír

2008 *Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*. České Budějovice: Jihočeská universita.

VARSÁNYI Orsolya

2017 A „Mahomet vallása” és az „Vytoc” Pázmány Péter Kalauzában. In ITTÉZS Gábor (szerk.): *Viszály és együttélés. Vallások és felekezetek a török hódoltság korában*. Budapest: Universitas, 155–182.

Abstract

The Ottoman conquest in Hungary were a topic of intense interest in the Czech lands. A significant portion of the printed materials on the Ottoman wars consists of contemporary reports, while others are historical works; however, there are also a fair number of works that seek to address the moral questions raised by the war. The Czech intellectuals largely agreed that it was necessary to fight against the Turks, both to defend their country and the Christian faith. This view was held by the Utraquist Bartoloměj Dvorský, Šimon Partlic ze Špicberku, and the Catholic Jan Tomáš Pešina. Václav Budovec, nobleman from the Unity of the Brethren (Jednota bratrská), and sympathizer of the Reformed Church, saw in the Turks the army of the Antichrist rising in the end of the times, against whom Christians must fight, both with the sword and in spirit. Although most authors do not question the legitimacy of the wars waged against the Turks — indeed, they encourage enthusiastic participation and financial sacrifice — there are also dissenting voices. The counterarguments can be divided into three major groups. 1. The Turks are God's punishment, and we must accept this punishment from God's hand for our sins if we wish to obtain forgiveness (Andreas Musculus). 2. A Christian must treat his fellow men with love; therefore, instead of defeating the Turks, we should strive to convert them (Mikuláš Drábik). 3. The war against the Turks is a matter for Hungary and the Balkan states; it is not in Bohemia's interest to devote its financial and military resources to fighting the Turks (Bohuslav Balbín). Opinions downplaying the Turkish threat were rarely voiced in the printed press; the majority of the Czech intellectuals regarded this struggle as a matter of Bohemian interest and a moral duty.